

ПРОФЕСІЙНА ПЕРСПЕКТИВА СТАРШОКЛАСНИКІВ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ

У статті обґрунтовано важливість формування у старшокласників професійної перспективи як майбутнього людини в масштабі її професійного шляху. На основі аналізу наукових джерел розкрито різні підходи до трактування поняття «професійна перспектива», визначено її сутність як психологічного утворення, що свідчить про сформований образ власного бажаного, усвідомлюваного та можливого професійного майбутнього, яке конкретизується у цілях його практичної реалізації.

Ключові слова: сутність, перспектива, життєва перспектива, професійний план, професійна перспектива старшокласника, образ майбутнього.

Темпи соціально-економічних перетворень, що є типовими для сучасного суспільства, породжують невизначеність особистості у різних сферах її життєдіяльності: особистій, соціальній, професійній. Така невизначеність є актуальною передусім для старшокласників, оскільки закінчення середньої загальноосвітньої школи вимагає від них прийняти рішення щодо власного майбутнього. Як свідчить практика, нині юнаки та дівчата розгублені й невпевнені щодо своїх життєвих перспектив, вони не бажають і практично не готові їх свідомо вибудувати.

Загальновідомо, що у старшому шкільному віці гостро постає також проблема вибору професії. Це перше і найважливіше рішення для старшокласника. З цього рішення починається свідомий і самостійний життєвий шлях людини. Для несуперечливого переходу у професійний світ, прийняття обґрунтованого рішення щодо майбутньої професії старшокласник має уявити своє професійне майбутнє, яке фокусується у його професійній перспективі. Цю перспективу сучасні старшокласники вибудовують на основі не лише свого життєвого досвіду, а й уявлень про своє майбутнє та про майбутнє суспільства. З огляду на це, чим більш зваженим і ретельно продуманим буде образ професійного майбутнього, тим відповідальніше старшокласники ставитимуться до прийняття самостійних рішень щодо майбутньої професії.

За останні десятиліття наукового вивчення проблеми професійної перспективи у зарубіжній та вітчизняній науковій літературі відбувається активний дискурс різних підходів до визначення сутності цього поняття. Учені конкретизують

його зміст у контексті різних аспектів життєдіяльності особистості й, зокрема, у професійній.

У словнику іншомовних слів, укладеному О. Мельничуком [8], поняття «перспектива» пояснюється в трьох основних значеннях, що мають спільне джерело — латинське слово «perspicio» (ясно бачу): система зображення предметного світу на площині відповідно із зоровим сприйняттям предметів людиною; вид вдалину; плани, види на майбутнє. Немає іншого поняття, пише далі О. Мельничук, яке мало б настільки багаті смислові асоціації з часом життя людини, його минулим, сьогоденням і майбутнім, можливостями розвитку, проблемами вибору. Саме це і стало однією з підстав для його введення в мову психологічної науки в той час, коли почали активно розроблятися проблеми, пов'язані з вивченням людини в часі.

Підтвердженням зазначеного вище є праці вчених (К. Абульханова-Славська, Г. Ананьев, І. Кон, К. Платонов, С. Рубінштейн та інші), в яких минуле, теперішнє і майбутнє становлять основу для дослідження життєвого шляху особистості та життєвої перспективи, у тому числі і професійної як необхідної передумови розвитку. Цього разу професійна перспектива розглядається вченими як складник значно ширшого поняття — «життєва перспектива». К. Абульханова-Славська характеризує його через сукупність обставин і умов, які надають людині можливість оптимального життєвого просування. Актуальним є питання про взаємозв'язок якостей особистості підлітка з майбутньою професією, що визначає його задоволеність навчанням, життям сьогодні та перспективу становлення як індивідуальності [7].

Деяко інший підхід знаходимо у працях К. Платонова, який поняття «життєва перспектива» розглядає як «образ бажаного, усвідомлюваного та можливого свого майбутнього життя за умови досягнення певних цілей». Однак перспектива, стверджує вчений, — це не завжди бажане, але нерідко — очікуване з тривогою і побоюваннями майбутнє. Такі події, наприклад, як невдачі і втрати, навряд чи доцільно планувати, а тим більше бажати їх здійснення. Однак їх цілком можна очікувати, готуючись до запобігання негативних наслідків. Тому життєву перспективу, на думку К. Платонова, слід розглядати як цілісну картину майбутнього у складному суперечливому взаємозв'язку запрограмованих й очікуваних подій, з якими людина пов'яже соціальну цінність та індивідуальний сенс

свого життя. Ціннісні орієнтації, життєві цілі і плани становлять ядро життєвої перспективи, без якого вона втрачає свою основну функцію — регулятивну. Якщо людина очікує невдач, при цьому в арсеналі програмних подій не знаходить того, що могло б запобігти або подолати наслідки цих невдач, її життєва перспектива втрачає позитивну регулятивну функцію і може дезорганізувати поведінку. Отже, ключовим моментом у дослідженні життєвої перспективи людини мають стати ті конкретні цілі та плани, за допомогою яких вона має намір втілити в дійсність свої життєві цінності [5].

Зважаючи на значущість життєвої перспективи і, зокрема, професійної як необхідної передумови розвитку, *метою* статті визначено — на основі аналізу психолого-педагогічної літератури уточнити сутність та зміст професійної перспективи старшокласника.

Філософський словник Т. Фролова пояснює значення слова «сутність» так: «смісл даної речі, те, що вона є сама по собі, на відміну від інших речей і на відміну від мінливих станів речі під впливом тих чи інших обставин» [11]. У сучасному тлумачному словнику української мови Н. Кусайкіної й Ю. Цибульник під сутністю розуміється найголовніше, основне, істотне в кому-небудь, чому-небудь; суть, сенс, зміст [9].

Наголосимо, що кожному етапу життєвого шляху відповідає специфічний зміст перспективи, в якому одні компоненти зберігають спадкоємність, а інші — відображають зміни в навколишньому світі і в самій людині. Одним із таких періодів у житті кожної особистості є роки юності, на які випадає один із найвідповідальніших виборів у житті — вибір майбутньої професії. Нині в психолого-педагогічній літературі представлена ґрунтовна характеристика старшого шкільного віку як раннього юнацького, який охоплює період від 15 до 17-18 років, відповідно старшокласники — це учні старших класів (10-11) загальноосвітніх навчальних закладів. Саме в цей період починається активний пошук способів самореалізації, усвідомлення життя через особистий досвід.

У ранній юності, як зазначав І. Кон, учень починає діяти, реалізовувати плани, активно готуватись до засвоєння обраної професії. Також, на думку вченого, саме в цей час формується життєвий план як результат конкретизації, зміцнення й узагальнення цілей та мотивів, які ставить перед собою людина. Розкриваються і реалізуються центральні якості зрілої особистості, тобто активна життєва позиція, самостійність, від-

повідальність за своє майбутнє, соціальна мобільність, усвідомлене ставлення до професійної діяльності, реалістичність свого образу як професіонала.

Для визначення ставлення юнаків та дівчат до свого майбутнього і перспективи професійного зростання потрібно конкретизувати основні поняття, які розкривають сприйняття та оцінку їхнього подальшого професійного шляху, а саме: орієнтації, наміри, цілі, плани, домагання й устремління. Ці поняття дуже близькі за змістом і в сучасних наукових педагогічних і психологічних дослідженнях використовуються переважно в одному контексті. Проте поряд з їхньою змістовною тотожністю наявна не менш істотна розбіжність. Спільним між професійними цілями та планами є те, що вони можуть бути виражені в певних подіях. Професійні плани є засобами досягнення професійних цілей як основних орієнтирів професійного шляху. Зважаючи на ці визначення, майбутнє може бути розглянуте як упорядкована в часі сукупність подій, що призводять до досягнення ідеальних результатів, які на певний момент є основними орієнтирами діяльності людини.

Цілком обґрунтованим видається погляд Є. Головахи, який розглядав професійне самовизначення в аспекті життєвої перспективи [2]. Адже саме вибір професії старшокласниками пов'язаний не стільки з їхнім життєвим досвідом, скільки з уявленнями про майбутнє. Автор досліджував цілісну картину майбутнього у молоді впродовж тривалого часу з невеликими інтервалами в кілька років, зокрема саме в тих випускників загальноосвітніх навчальних закладів, які перебували в ситуації вибору професії. На думку Є. Головахи, ця картина є перспективною і містить життєві цінності, плани, орієнтири й життєву мету, які є визначальними чинниками професійного самовизначення особистості. У межах професійної орієнтації науковець вирізняє професійні плани і професійні перспективи, стверджуючи, що перспектива — це цілісна картина свого професійного майбутнього, а план — більш конкретна програма досягнення професійних цілей. Учений наголошує, що основною ознакою професійної перспективи є взаємозв'язок життєвих і професійних очікувань, ціннісних орієнтацій та життєвої мети із професійними планами, уміння пов'язувати їх з актуальною життєвою ситуацією.

Наукову позицію Є. Головахи досліджував Є. Клімов, який розробив схему професійного планування, що містить такі складові: знання про головні цілі (що буду робити, яким ста-

ну, з ким буду, чого досягну, мій ідеал життя та діяльності); ланцюжок найближчих і віддалених конкретних цілей (перша сфера діяльності – спеціальність, робота, трудова проба сил; чому і де навчатися, перше робоче місце після закінчення навчання, перспективи підвищення майстерності, професійне зростання); шляхи і засоби досягнення найближчих цілей (вивчення довідкової літератури, бесіди із представниками професій, самоосвіта, вступ до визначеного професійного навчального закладу); зовнішні умови досягнення цілей (перешкоди, можливі складності, протидії тих чи інших осіб тощо); внутрішні умови досягнення цілей (власні можливості, стан здоров'я, здібності до навчання, наполегливість, терпіння, нахили до практичної або ж теоретичної діяльності та інші особистісні якості, необхідні для успішного навчання й оволодіння обраною професією); резервні варіанти цілей і шляхів їх досягнення у випадку виникнення нездоланих перешкод [4].

Згодом уведено Є. Климовим поняття «професійний план» було конкретизоване в працях М. Пряжнікова, який уточнив внутрішні (ціннісна складова) та зовнішні умови (інформаційне забезпечення процесів цілепокладання) досягнення поставлених цілей професійного самовизначення. Новий конструкт учений назвав «особистісна професійна перспектива», а її складниками визначив: усвідомлення цінності суспільно корисної праці та необхідності професійного навчання; загальне орієнтування у світі професійної праці (макроінформаційна основа вибору); загальна орієнтація у соціально-економічній ситуації в країні і прогнозування її зміни та зміни престижу обраної професії і всього способу життя; виділення головних особистісних смислів в обраній діяльності; визначення перспективних професійних цілей і їх узгодження з іншими важливими життєвими цілями; виокремлення найближчих і близьких професійних цілей як етапів і шляхів досягнення перспективної цілі; знання конкретних обраних цілей (мікроінформаційна основа вибору); знання власних переваг та недоліків, які можуть вплинути на успішність досягнення цілей; знання шляхів подолання власних недоліків і підготовка до вибору професії; знання зовнішніх перешкод досягнення цілей (хто і що може перешкодити їх досягненню); знання шляхів подолання зовнішніх перешкод; сформовані резервні варіанти вибору професії; початок практичної роботи – початок реалізації професійної перспективи [6, с. 113-114].

Отже, предметом вивчення М. Пряжнікова стала побудова особистої професійної перспективи, яка, на його думку, є необхідною для успішного самовизначення і вибору життєвого шляху старшокласника. Це поняття він розглядає як варіант змістовно-процесуальної моделі професійного самовизначення, в якій особиста професійна перспектива виступає внутрішнім «пристроєм», що керує поведінкою учня і може коригуватися.

Л. Федун [10] відзначає, що деталізація М. Пряжніковим складників особистісного професійного плану є не лише методично доцільною, а теоретично значущою. Адже в поняття «особистісна професійна перспектива» уведено ціннісні та смислові компоненти на початку її реалізації. Проте змістове наповнення згаданих складників цього особистісного конструкту, їхні кількісні та якісні характеристики залишилися поза увагою науковців. Про це, зокрема, йдеться в працях М. Беха, який підкреслює активне конструювання старшокласниками варіантів власного професійного майбутнього. Головною метою має бути сформований у старшокласника «образ Я-майбутній професіонал», який згармонізує його суб'єктивно-оцінне ставлення до себе як майбутнього професіонала та індивідуально-вибіркове ставлення до професії як середовища особистісного становлення і професійного зростання [1, с. 7].

Інший підхід до визначення цього поняття пропонує Т. Абдурасулов, стверджуючи, що професійна перспектива — це наміри і мрії, пов'язані з навчально-професійною сферою. Професійна перспектива корелює з професійною «Я-концепцією» особистості, що передбачає усвідомлені уявлення про себе у зв'язку з майбутньою професією. Оскільки майбутня професійна ще досить віддалена від старшокласника, то вона не особливо актуалізована у його свідомості. Разом із тим бажання стати фахівцем демонструє спрямованість на професійну перспективу.

Заслуговує на увагу думка М. Розіна, який розглядає планування життя, професійного майбутнього як «написання поеми». Аналізуючи долі видатних діячів, автор вирізняє чотири основні моменти такого планування: образ героя, сюжет, трагедійність (і пов'язані з цим переживання), несподівані повороти долі.

Аналізуючи наукові праці, присвячені дослідженню поняття професійної перспективи, ми можемо зробити висновок

про його неоднозначність. Досі відсутнє чітке розуміння його сутності та змісту. Проте найбільш значущим, на нашу думку, є визначення професійної перспективи у працях К. Платонова, який розглядає його через сформоване в особистості уявлення про майбутнє, що представлено сформованим в особистості образом свого бажаного, усвідомлюваного та можливого майбутнього життя за умови досягнення певних цілей. Щоб бути успішним у сучасному світі необхідно вміти уявляти образ ідеального майбутнього, ставити перед собою цілі та плани, за допомогою яких втілювати в дійсність свої життєві цінності.

Напрями подальших досліджень вбачаємо у вивченні структури професійної перспективи старшокласника, її критеріїв, показників, а також інтересів та мотивів, які спонукають до побудови програми професійного життя.

Література

1. Бех М.І. Формування образу «Я – майбутній професіонал» у старшокласників у процесі професійної орієнтації : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / М.І. Бех. – К., 2010. – 229 с.
2. Головаха Є.І. Життєва перспектива і професійне самовизначення молоді / Є.І. Головаха. – К. : Наук. думка, 1988. – 142 с.
3. Ігнатова О.І. Система роботи школи-інтернату з професійного самовизначення старшокласників / О.І. Ігнатова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2012. – Вип. 16, кн. 3. – 384 с.
4. Климов Е.А. Пути в профессионализм (психологический взгляд) : учеб. пособ. / Е.А. Климов. – М. : Московский психолого-социальный институт: Флинта, 2003. – 320 с.
5. Платонов К.К. Система психологии и теория отражения / К.К. Платонов. – М. : Наука, 1982. – 309 с.
6. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н.С. Пряжников. – М. : Ин-т практической психологии, 1996. – 256 с.
7. Словник-довідник з соціальної роботи / [за ред. Є. Холостовой]. – М. : Юрист, 2000. – 424 с.
8. Словник іншомовних слів / [за ред. О. Мельничука]. – К. : УРЕ, 1985. – 966 с.
9. Сучасний тлумачний словник української мови / [уклад. Н. Кусайкіна, Ю. Цибульник]. – К. : Школа, 2009. – 730 с.
10. Федун Л.М. Професійні домагання старшокласника: сутність, структура та рівні сформованості / Л.М. Федун // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Педагогіка. – Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – Вип. 87. – С. 176-180.

11. Философский словарь / [под ред. И. Фролова]. – М.: Республика, 2001. – 719 с.

В статье обоснована важность формирования у старшеклассников профессиональной перспективы как будущего человека в масштабе его профессионального пути. На основе анализа научных источников раскрыты различные подходы к трактовке понятия «профессиональная перспектива», определена ее сущность как психологического образования, свидетельствующего о сложившемся образе своего желаемого, осознаваемого и возможного профессионального будущего, которое конкретизируется в целях его практической реализации.

Ключевые слова: сущность, перспектива, жизненная перспектива, профессиональный план, профессиональная перспектива старшеклассника, образ будущего.

T. S. Porova

Senior Student's Professional Perspective: The Essence of the Concept

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine).

The article is devoted to the importance of forming professional perspective of senior students according to modern realities. The problem of the person's future in the context of its career is extremely relevant, especially for seniors. School graduation requires from them to decide on their own future. In order to determine the attitude of boys and girls to their future, the basic concepts are specified that describe the perception and evaluation of their future career. Also, based on the analysis of scientific literature, different approaches to the interpretation of the concept «professional perspective» is revealed. The essence of this concept is defined as the senior pupils' psychological formation that indicates the formed image of their desired, conscious and possible future, which is specified in the aims of its practical realization. The prospects for future research in this direction are determined.

Keywords: essence, perspective, life perspective, professional plan, senior's professional perspective, image of future.

References

1. Bekh, M. I. (2010). Formuvannya obrazu «Ya – maibutnii profesional» u starshoklasnykiv u protsesi profesiinoi orientatsii [Creating the image «I am a future professional» of seniors in the vocational guidance]. (Doctoral dissertation, Kyiv).
2. Golovakha, Ye. I. (1988). Zhyttieva perspektyva i profesiine samovyznachennia molodi [Life perspective and professional self-determination of youth]. Kyiv: Nauk. dumka.
3. Ihnatova, O. I. (2012). Systema roboty shkoly-internatu z profesiinoho samovyznachennia starshoklasnykiv [The system of boarding school's work on professional self-determination of senior students]. In Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: Issue 16, book 3 (384 p.). Kamianets-Podilskyi: Zvoleiko D. H.
4. Klymov, E. A. (2003) Puti v professyonalizm (psykhologicheskii vzgliad) [The ways in professionalism (a psychological view)]. Moscow: Flinta.

5. Platonov, K. K. (1982) *Systema psykhologii i teoriia otrazheniia* [The system of psychology and theory of reflection]. Moscow: Nauka.
6. Priazhnikov, N. S. (1996) *Professionalnoie i lichnostnoie samoopredeleniie* [Professional and personal self-determination]. Moscow: In-t prakticheskoi psikhologii.
7. Kholostova, Ye. I. (Ed.). (2000). *Slovyk-dovidnyk z sotsialnoi roboty* [Dictionary of social work]. Moscow: Yuryst.
8. Melnychuk, O. S. (Ed.). (1985). *Slovyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words]. Kyiv: URŪe.
9. Kusaikina, N. D. & Tsybulnyk, Yu. S. (Eds.). (2009). *Suchasnyi tlumachnyi slovyk ukrainskoi movy* [Modern dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Shkola.
10. Fedun, L. M. (2009). *Profesiini domahannia starshoklasnyka: sutnist, struktura ta rivni sformovanosti* [Professional claims of seniors: essence, structure and levels of formation]. In *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Pedahohika: Vol. 87* (pp. 176-180). Kirovohrad: KDPU im. V. Vynnychenka.
11. Frolova, Y. (Ed.). (2001). *Filosofskii slovar* [Philosophical dictionary]. Moscow: Respublika.